

ARZUNUN
BOTANIĞI

*Hiç şüphe etmemiş (etmişse de asla belli etmemiş) ebeveynime;
ve büyükbabama,
minnettarlıkla*

2010 yılında *Time* dergisi tarafından dünyanın en etkili yüz insanı arasında gösterilen ve *Newsweek*'in 2009 yılında seçtiği on “Yeni Düşünce Lideri”nden biri olan **Michael Pollan**, her biri çok satanlar listesine girmiş ve pek çok prestijli ödül kazanmış *Cooked: A Natural History of Transformation, Second Nature, A Place of My Own* (Kendine Ait Bir Yer, Sinek Sekiz Yayınevi, 2015), *The Omnivore’s Dilemma* (Etobur-Otobur İkilemi, Pegasus Yayınevi, 2009), *In Defense of Food* ve *Food Rules* kitaplarının yazarıdır. California Berkeley Üniversitesinde Bilim ve Çevre Gazeteciliği bölümünün direktörlüğünü yapan Michael Pollan, *The New York Times Magazine*’in sürekli yazarlarından. **Arzunun Botaniği** 2009 yılında PBS tarafından iki saatlik belgesel haline getirilmiştir.

MICHAEL POLLAN

Çeviri: Sevin Okyay

ARZUNUN BOTANIĞI

*Bir elmanın sizi kullandığını
düşündünüz mü hiç?*

ARZUNUN BOTANIĞI

Michael Pollan

Özgün ismi: The Botany of Desire

© 2001, Michael Pollan

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Anatolialit Telif Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Türkçe yayın hakları:

© 2011 Bkz Yayıncılık Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.

Domingo, Bkz Yayıncılık markasıdır.

Sertifika No: 46105

Çeviri: Sevin Okyay

Editör: Emre Ülgen Dal

Bilimsel Danışman: Tuna Ekim

Kapak Tasarım: Kadriye Gümüş

Kapak İllüstrasyon: Sarah Petruziello

Sayfa Uygulama: Pınar Şensoy

Katkıda bulunanlar: Gülin Ekinci, Osman Çakmakçı

ISBN: 978 605 61801 3 2

I. Baskı: Nisan 2011

VI. Baskı: Mayıs 2021

Larus Yayınevi ve Tic. A.Ş.

Bağlar Mah. 62.Sok. Yıldızlar Plaza No:10/A

Bağcılar, İstanbul Sertifika No: 49657

Altın Kitaplar Yayınevi Matbaası Sertifika No: 44011

Tel: (212) 446 38 88

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan, fotokopi yöntemi dahil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

Bkz Yayıncılık Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.

Şahkulu Mah. Büyük Hendek Cad.

Brot Apt. No: 4 D: 10 Beyoğlu İstanbul

Tel: (212) 245 08 39

e-posta: domingo@domingo.com.tr

www.domingo.com.tr

İÇİNDEKİLER

	<i>Teşekkür</i>	<i>VII</i>
	<i>Giriş İnsan Denen Yabanarısı</i>	<i>IX</i>
1. Bölüm	<i>Arzu: Tatlılık / Bitki: Elma</i>	<i>1</i>
2. Bölüm	<i>Arzu: Güzellik / Bitki: Lale</i>	<i>45</i>
3. Bölüm	<i>Arzu: Sarhoşluk / Bitki: Marihuana</i>	<i>93</i>
4. Bölüm	<i>Arzu: Kontrol / Bitki: Patates</i>	<i>157</i>
	<i>Sonsöz</i>	<i>211</i>
	<i>Kaynakça</i>	<i>219</i>
	<i>Dizin</i>	<i>229</i>

TEŞEKKÜR

Bu kitap ortaya çıkarken attığım her adımda büyük destek gördüm. Öncelikle projenin röportaj ve araştırma sürecinde zaman ve bilgisini benimle cömertçe paylaşan kişilere müteşekkirim; isimleri Kaynakça'da belirtiliyor.

Kitap yazmaya başladığım yaklaşık on iki yıl öncesinden bu yana Ann Godoff'la çalışma şansına ve dahası kıvancına sahip oldum; öyle ki, bundan böyle onun bilgeliği, desteği ve dostluğu olmadan kitap yazabileceğimi sanmıyorum. Yazar temsilcim Amanda Urban da en başından beri yanımda oldu. *Arzunun Botaniği*'ni yazmam gerektiğini herkesten önce o fark etmişti. Onun isabetli muhakemesi olmadan bu kitabı yazamazdım.

Mark Edmundson da her üç kitabıma birden dostluktan başka bir neden olmaksızın katkıda bulundu. Metni, bazı bölümlerini birden fazla kez olmak üzere çok büyük bir özenle okudu ve dokunduğu her sayfayı iyileştirdi. Katkıları bununla da sınırlı değil; kitabın yazım süreci boyunca hem dertlerimi dinledi hem de paha biçilmez kitap önerilerinde bulundu. Öğrencilikten öğretmenliğe zarif bir dönüşüm geçiren Paul Tough'ın yetenekli editoryal bakışı da benim adıma müthiş bir şanstır; önerilerinin hakkını ödeyemem. Ayrıca esirgemediği bilimsel gözüyle metni inceleyerek beni utançtan kurtaran, Endişeli Bilim İnsanları Birliği'nden Mardi Mellon'a da minnet borçluyum; kalan hatalar tümüyle bana aittir.

Marihuana yetiřtiricilięi ve genetiği deęiřtirilen patateslerin dñn-
yasına attığım ilk adımlara *The New York Times Magazine* sponsor
oldu; Gary Marzorati, Adam Moss ve Jack Rosenthal'a sakinmadık-
ları destek ve verdikleri cesaret için, ayrıca Stephan Mihm'a da üs-
tün araştırma asistanlığından dolayı yürekten teşekkür ederim. Çok
değerli dostlarım Carol Schneider, Robin Schiff, Benjamin Dreyer,
Alexa Cassanos ve Kate Niedzwiecki kadar Jack Hitt, Mark Danner
ve Allan Gurganus da hep yanımda oldu. Ayrıca verdiği cesaret ile
kötü günlerde esirgemediği anlayışı ve tesellisi için Isaac Pollan'a da
teşekkür ederim.

Nihayet, Judith, ki ilk sıra ona ait; çünkü onun gözü, kulağı, bil-
geliği, desteği, sabrı, cesaretlendirmesi, anlayışı, ileri görüşü, güveni,
dostluğu, muhakemesi, berraklığı, esprileri ve sevgisi olmadan, bun-
ların hiçbirisi asla gerçekleşmezdi.

Cornwall Bridge, Connecticut
Ekim 2000

GİRİŞ

İNSAN DENEN YABANARISI

Bu kitabın tohumları ilk kez bahçemde atıldı; aslına bakarsanız bahçeme tohum ektiğim sırada atıldı. Tohum ekmek hoş, gelişigüzel bir iştir. Zahmetli de sayılmaz, başka şeyler düşünmeye bolca vaktiniz kalır. Mayıs ayının bir öğleden sonrasıydı; arıların çevresinde vızıldayıp durduğu çiçek açmış bir elma ağacının civarına sebze fideleri ekiyordum. Ve kendimi şunu düşünürken buldum: Bu bahçede (ya da herhangi bir bahçede) insanoglunun rolü ile yabanarısının rolü arasında ne gibi farklılıklar var?

Eğer bu kulağa gülünç bir mukayese gibi geliyorsa, o öğleden sonra bahçede ne yaptığımı bir düşünün: Bir türün genlerini yayıyordum – başka bir türün genlerini de yayabilirdim, ama onu değil, özellikle bu türü seçmiştim. Bu durumda, diyelim ki pırasa yerine, parmak patatesin genlerini yayıyordum. Benim gibi bahçıvanlar bu tür seçimleri hakkı olarak görürler: Derim ki kendime, bu bahçede hangi türlerin serpilip gelişeceğine ve hangilerinin yok olacağına sadece ben karar veririm. Başka bir deyişle, buranın sorumlusu benim ve benim arkamda benden çok daha fazla sorumluluk taşıyan başka kişiler de duruyor; bahçıvanların, botanikçilerin, yetiştiricilerin ve bugünlerde ekmeye karar verdiğim patatesi “seçmiş”, “geliştirmiş” ya da “yetiştirmiş” olan genetik mühendislerin oluşturduğu upuzun bir zincir bu. Dilbilgimiz bile bu ilişkinin koşullarına tam bir açıklık getiriyor: *Bitkileri ben seçerim, yabani otları ben yolarım, ekini ben hasat ederim.*

Dünyayı öznelere ve nesnelere bölmüşüz ve burada, bahçede, doğada genellikle olduğu gibi, biz insanlar özneyiz.

Fakat o hafta sonu bahçede şunu düşündüm: Ya bu dilbilgisi baştan sona yanlışsa? Ya aslında kendine hizmet eden bir kibirden ibaretse? Bir yabanarısı da muhtemelen bahçede kendisini bir özne, nektar damlası için yağmaladığı çiçeği de nesne sayıyordur. Ancak şunu biliyoruz ki, bu sadece arının büyük resmi göremeyişinden kaynaklanıyor. Meselenin aslı şu: Çiçek, arıyı, polenini çiçekten çiçeğe taşıması için zekice kullanmıştır.

Arılar ile çiçekler arasındaki kadim ilişki, “birlikte evrim” olarak bilinen kavramın klasik bir örneğidir. Arı ile elma ağacının yaptıkları gibi birlikte evrimsel bir alışverişte, iki taraf bireysel çıkarlarını geliştirmek adına birbirini etkiler; fakat sonucunda yardımlaşmış da olur: Arı için besin, elma genleri için ulaşım. Her iki taraf için de bilincin işin içine girmesi gerekmez; özne ile nesne arasındaki geleneksel ayırım, herhangi bir anlam taşımaz.

Şunu anladım ki, benimle ekmekte olduğum patates arasındaki durum da aslında pek farklı değildi; biz de, tıpkı tarımın on bin yılı aşkın bir süre öncesinde doğuşundan bu yana olduğu gibi, birlikte evrimsel bir ilişkinin ortaklarıydık. Biçimi ve kokusu sayısız nesiller boyunca arılar tarafından seçilmiş olan elma çiçeği gibi, patatesin de boyutu ve tadı, sayısız nesiller boyunca bizim tarafımızdan seçilmiştir – İnkalar, İrlandalılar, hatta benim gibi McDonald’s’ta kızarmış patates siparişi verenler tarafından. Arıların da, insanların da seçim kriterleri vardır: arı açısından simetri ve tatlılık; patates yiyen insan açısından da ağırlık ve besin değeri. Birimizin, zaman zaman arzularının farkında olacak şekilde evrilmiş oluşu, bu düzenlemede rol alan çiçek ya da patates açısından fark etmez. Bu bitkilerin önem verdiği tek şey, her varlığın en temel genetik düzeyde önem verdiği şeydir: Kendisinin daha çok kopyasını çıkarmak. Bu bitki türleri, deneme-yanılma yöntemiyle bunu yapmanın en iyi yolunun hayvanları –arı ya da insan, fark etmez– genlerini yaymaya ikna etmek olduğunu öğrenmiştir. Nasıl mı? Hayvanların bilinçli olan ya da olmayan arzularıyla oynayarak.

Bunu yapmayı en etkin biçimde başaran çiçekler ya da patatesler, daha verimli olan ve daha fazla çoğalanlardır.

İşte o gün aklıma bir soru takıldı: Bu patatesleri ekmeyi ben mi seçtim, yoksa bunu bana patates mi yaptırdı? Aslında her ikisi de doğru. O patatesin bir tohum kataloğunun sayfalarında yumru lu cazibesiy le hava atarak beni baştan çıkardığı anı tamı tamına hatırlıyorum. Sanırım işi bitiren, lezzet duygusu uyandıran “tereyağ ımsı sarı etli” kelimeleri oldu. Bu entipüft en, yarı bilinçli bir olaydı: Katalogda karşılaşmamızın evrimsel sonuçları olabileceği aklımın köşesinden bile geçmemişti. Oysa evrim sınırsız entipüft en ve bilinçsiz olaydan oluşur ve patatesin evriminde, benim belli bir ocak akşam ı belli bir tohum kataloğunu okumam da bunlardan biridir.

O mayıs öğleden sonrasında bahçe aniden önümde yepyeni bir ışığın altında belirdi; göze, burna ve dile sunduğu pek çok ve çeşitli keyifler artık o kadar masum ya da edilgen değil. Hep arz umun nesnesi gözüyle baktığım tüm bu bitkiler, anladım ki, aynı zamanda beni etkileyen, onlar için kendilerinin yapamadığı şeyleri yaptıran öznelermiş meğer.

Ve işte o zaman bu fikir aklıma geldi: Bahçenin ötesindeki dünya-ya bu şekilde bakarsak, doğadaki yerimizi aynı baş aşağı perspektifle görürsek ne olur?

Bu kitap, hepimizin yakından tanıdığı dört bitkinin –elma, lale, kenevir ve patatesin– ve onların kaderlerini bizimkine bağlayan insani arzuların hikâyesini anlatarak tam da bunu yapmaya çalışıyor. Daha geniş konusu ise, insanlar ile biraz alışılmadık bir açıdan yaklaştığım doğal dünya arasındaki karmaşık, karşılıklı ilişki: Bitkinin bakış açısını ciddiye alıyorum.

:::

Bu kitabın hikâyelerini anlattığı dört bitki “evcilleştirilmiş türler” dediğimiz bitkiler. Evcilleştirilmiş türler hayli tek yönlü bir terim (yine o dilbilgisi); kontrolün bizde olduğuna dair yanlış bir izlenim

bırakıyor. Evcilleştirmeyi otomatikman bizim başka türlere yaptığımız bir şey olarak düşünüyoruz; oysa onu, bazı bitki ve hayvanların bize yaptığı bir şey, kendi çıkarları adına geliştirdikleri zekice bir strateji olarak düşünmek de aynı derecede mantıklı. Son on bin yılı nasıl en iyi şekilde besleyeceklerini, şifa vereceklerini, giydireceklerini, sarhoş edeceklerini ve başka şekillerde bize keyif vereceklerini çözmeye çalışarak geçiren bu türler, doğanın en büyük başarı hikâyelerinden bazıları olmuştur.

Şaşılacak olan ise inek, patates, lale ve köpek gibi türleri, doğanın daha olağanüstü yaratıkları olarak görmeyişimizdir. Evcilleştirilmiş türler, yabanıl kuzenlerinin genelde yaptığı gibi saygımızı talep etmez. Evrim birbirine bağlı olmayı ödüllendiriyor olabilir, ancak düşünen benliklerimiz, kendi kendine yeterliliği ödüllendirmeyi sürdürür. Bizim için kurt, her nedense köpekten daha etkileyicidir.

Ancak bugün Amerika'da elli milyon köpeğe karşılık sadece on bin kurt var. Öyleyse köpek, bu dünyada geçinip gitme konusunda yabanıl atasının bilmediği neyi biliyor? Köpeğin bildiği en önemli şey – yanı başımızda evrildiği on bin yıl boyunca ustası olduğu konu– bizim: İhtiyaçlarımız, arzularımız, duygularımız ve değerlerimiz, ki hepsi, varlığını sürdürebilmesi için incelikli bir stratejinin bir parçası olarak genlerine yerleşmiştir. Köpeğin genomunu bir kitap gibi okuyabilseydiniz, kim olduğumuz ve bizi nelerin motive ettiği hakkında çok şey öğrenebilirdiniz. Normalde bitkilere hayvanlar kadar itibar etmeyiz, ancak aynı şey elma, lale, kenevir ve patatesin genetik kitapları için de geçerli olabilir. Onların sayfalarında, insanları arılara dönüştürmek için geliştirdikleri zekice talimatlarda, kendimize dair ciltler dolusu şey okuyabiliriz.

On bin yıllık birlikte evrimin ardından genleri adeta hem doğal hem de kültürel bilginin zengin arşivlerini oluşturmuş. Örneğin, taç yaprakları süvari kılıcı gibi sivrilmiş olan fildişi renkli lalenin DNA'sı bir arının değil, bir Osmanlı Türkü'nün gözünü çececek ayrıntıda talimat içeriyor; bize o çağın güzellik anlayışı hakkında söyleyecekleri var. Aynı şekilde her Russet Burbank patates, endüstriyel besin

zincirimiz ile uzun, kusursuz altın rengi kızarmış patates zevkimiz üzerine içinde bir risale taşıyor. Bunun nedeni ise son birkaç yüzyılı yapay seçim yoluyla bu türleri yeniden yaratarak; ufacık, toksik bir kök yumrusunu şişman, besleyici bir patatese; kısa, alımsız bir yabancı bitkiyi uzun boylu, büyüleyici laleye dönüştürerek geçirmiş olmamız. Çok daha az aşikâr olan ise –en azından bizim için– bu bitkilerin aynı zamanda bizi de yeniden yaratıyor oluşu.

∴

Bu kitaba *Arzunun Botaniği* diyorum, çünkü bitkilerin kendileri hakkında olduğu kadar bizi bu bitkilere bağlayan insani arzuları da anlatıyor. Söz konusu arzuların –tıpkı sinekkuşunun kırmızı sevgisi ve karıncanın yaprak bitinin yapışkan salgısına olan zaafı gibi– doğa tarihinin bir bölümünü oluşturdukları şeklinde bir önermem var. Ben bu arzuları insanların nektarı olarak görüyorum. Bu nedenle de elinizdeki kitap, söz konusu dört bitkinin toplumsal tarihini keşfetmenin ve onları kendi hikâyemizle birlikte örmenin yanı sıra, bu bitkilerin tahrik ve teşvik ettiği dört insani arzunun da doğa tarihini anlatıyor.

Ben yalnızca patatesin Avrupa tarihinin seyrini nasıl değiştirdiğiyle ya da kenevirin Batı'daki romantik devrimi nasıl ateşlediğiyle değil, erkek ve kadın tüm insanların zihinlerindeki fikirlerin bu bitkilerin görünüşünü, tadını ve zihinsel etkilerini nasıl dönüştürdüğüyle de ilgileniyorum. Birlikte evrim süreci vasıtasıyla insanların fikirleri doğal olgulara dahil olur: Örneğin, bir lalenin taç yapraklarının biçiminde ya da bir Jonagold elmanın belirgin, keskin tadında ortaya çıkar.

Burada araştırdığım dört arzu, elmanın hikâyesinde geniş anlamıyla tanımlanan *tatlılık*, laleninkinde *güzellik*, kenevirinkinde *sarhoşluk* ve patatesin hikâyesinde de *kontrol* – özellikle de kadim evcilleştirme sanatının günümüzde yüzünü çevirdiği yönü görmek üzere bahçemde yetiştirdiğim genetiği değiştirilmiş bir patatesin hikâyesinde. Bu dört bitkinin söz konusu dört arzu hakkında öğretecekleri önemli bir şey var; bizi motive eden şeyler nedir? Örneğin, çiçeği

anlamadan güzelliğın çekimsel gücünü anlayamayız diye düşünüyorum; çünkü çok uzun zaman önce, çiçeğın cazibesi evrimsel bir strateji olarak ortaya çıktığı anda güzellik fikrini dünyaya ilk kez buyur eden çiçektir. Aynı şekilde sarhoşluk da; beynimizde zevke, hafızaya, hatta belki de aşkınlığa hükmeden mekanizmaların kilidini açabilecek moleküller anahtarın kimyasal maddelerini imal etmeyi beceren bir avuç bitki olmasaydı, sarhoşluk, hiçbir zaman tatmin edemeyeceğımız insani bir arzu olacaktı.

Evcilleştirme, şişman yumrular ile uysal koyunlardan çok daha fazla anlam taşır; bitkiler ile insanlar arasındaki kadim evliliğın evlatları, farkına vardığımızdan çok daha tuhaf ve fevkaladedir. İnsani hayal gücünün, güzelliğın, dinin ve muhtemelen felsefenin de bir doğa tarihi vardır. Bu kitaptaki amaçlarımdan biri de, bu sıradan bitkilerin bahsi geçen tarihte oynadığı role bir nebze ışık tutmak.

:::

Bitkiler insanlara o kadar benzemez ki, karmaşıklıklarını tam olarak takdir etmek bizim için çok zordur. Buna karşılık bitkiler bizden çok, çok daha uzun bir süredir evriliyorlar; varlıklarını sürdürmek için yeni stratejiler icat ediyorlar. Tasarımlarını o kadar uzun bir süredir kusursuz hale getirmekteler ki, birimizden birinin daha “gelişmiş” olduğunu söylemek, gerçekten de o kelimeyi nasıl tanımladığınıza, hangi “gelişmişlik”lere değer verdiğinize bağlı. Elbette biz bilince, alet yapma ve lisan gibi yetilere değer veririz, çünkü bunlar bugüne kadarki evrim yolculuğumuzda vardığımız noktalar olmuş. Bitkiler tüm o yolu ve hatta daha fazlasını kat etmiştir – sadece farklı bir yönde yolculuk ettiler.

Bitkiler doğanın simyacılarıdır; su, toprak ve güneş ışığını değil imal, idrak etmesi bile insanoğlunun yetilerinin çok ötesinde olan bir dizi değerli maddeye dönüştürme uzmanlarıdır onlar. Biz bilincin hakkını vermeyi ve iki ayak üzerinde yürümeyi öğrenirken bitkiler, aynı doğal seçim süreciyle fotosentezi icat ediyor (güneş ışığını yiyeceğ

dönüştürme şeklindeki şaşırtıcı numara) ve organik kimyayı kusursuz hale getiriyorlardı. Bitkilerin kimya ve fizikteki keşiflerinin çoğunun sonuçta bize de faydası oldu. Besleyen, şifa veren, zehirleyen ve duyuları hoşnut kılan kimyasal bileşimler de, bizi canlandıran, uyutan ve sarhoş eden başkaları da, hayret verici bilinç değiştirme gücüne sahip birkaç tanesi de bitkilerden gelir, hatta uyanık insanların beynine rüya ekme işi bile.

Neden bu sıkıntıya katlanıyorlar? Bitkiler bunca çok sayıda karmaşık molekülün reçetelerini hazırlayıp, sonra da onları imal etme zahmetine neden girsin ki? Önemli bir neden, savunma. Bitkilerin ürettiği kimyasal maddelerin çoğu, başka yaratıkları onları kendi hallerine bırakmaya mecbur etmek üzere doğal seçimle tasarlanmıştır: ölümcül zehirler, kötü kokular, yırtıcıların aklını karıştırmak için toksinler. Ancak bitkilerin yaptığı diğer maddelerin çoğunun da tam tersi bir etkisi vardır; arzularını kışkırtıp tatmin ederek, başka yaratıkları kendilerine çekerler.

Bitki yaşamının aynı büyük varoluşçu olgusu, bitkilerin neden diğer türleri hem iten hem çeken kimyasal maddeler yaptığını açıklar: hareketsizlik. Bitkilerin yapamadığı tek önemli şey hareket etmek ya da daha doğrusunu söylemek gerekirse, bir yerden başka bir yere gitmektir. Bitkiler onları avlayan yaratıklardan kaçamaz; ayrıca yardım olmaksızın yerlerini değiştiremedikleri gibi, alanlarını da genişletemezler.

Ve böylece yüz milyon yıl önce bitkiler, tesadüfen, hayvanların onları ve genlerini başka yerlere taşımalarını sağlayan bir yöntemi –aslında birkaç bin farklı yöntem– keşfettiler. Bu, kapalı tohumlu bitkilerin (yani gösterişli çiçekleri olan ve başka türlerin yaymaya teşvik edildiği büyük tohumlar oluşturan yeni ve olağanüstü bir bitki sınıfı) ortaya çıktığı evrimsel bir dönüm noktasıdır. Bitkiler evrim geçirerek, Velkro gibi hayvan kürklerine bağlanan kozalaklar, balarılarını polenlerine bulansın diye kandıran çiçekler ve sincapların yardımsever bir şekilde bir ormandan diğerine taksi gibi taşıdığı, gömdüğü ve sonra da yeterli sıklıkta yemeyi unuttuğu palamutlar geliştirmeye başladılar.

Evrim bile evrilir. On bin yıl kadar önce dünya, bizim biraz ben-merkezci şekilde “tarımın icadı” diyeceğimiz ikinci bir bitki çeşitliliğinin çiçek açışına tanık oldu. Bir grup kapalı tohumlu bitki, temel “hayvanları-çalıştır” stratejilerini özellikle bir hayvandan yararlanmak üzere mükemmelleştirdi; ki bu hayvan, sadece serbestçe hareket edecek şekilde değil, düşünce ve karmaşık düşünceleri değiş tokuş edecek şekilde evrilmişti. Bu bitkiler son derece zekice bir strateji geliştirmişlerdi: Bizi onlar adına hareket ettirip düşündürmek. Sonrasında, insanları onlara yer açmak için uçsuz bucaksız ormanları kesmeye kıskırtan yenilebilir otlar geldi (buğday ve mısır gibi); güzellikleriyle koskoca kültürleri afallatacak çiçekler geldi; insanlara tohum ekmek, nakletmek, methetmek, hatta haklarında kitaplar yazmak için esin verecek kadar yararlı ve lezzetli olan bitkiler geldi... Bu da işte o kitaplardan biri.

Yani bunu bana bitkilerin yaptırdığını mı öne sürüyorum? Sadece çiçeğin arıya kendisini ziyaret “ettirdiği” anlamda. Evrim, bizim isteğimize ya da niyetimize bağlı değildir; neredeyse tanım olarak bilinçsiz ve iradeye bağımlı olmayan bir süreçtir. Ona gereken tek şey, tüm bitki ve hayvanların yaptığı gibi, eldeki deneme-yanılma yöntemleriyle çoğalmaya uğraşan varlıklardır. Bazen uyumsal bir özellik öylesine zekicedir ki, bir amaca hizmet edermiş gibi görünür: Örneğin, kendi yenilebilir mantar bahçelerini “ekip biçen” karıncalar ya da bir sineği, çürümekte olan bir et parçası olduğuna “ikna eden” böcekapan bitki. Fakat böyle özelliklerin ne denli zekice olduğunu ancak geriye dönüp bakınca fark ederiz. Doğada tasarım, ortaya çıkacak sonucu amaçlı bir mucizeymişçesine güzel ya da etkin olana kadar, doğal seçim ile ıskartaya çıkartılmış bir dizi kazadan ibarettir.

Aynı şekilde insanın doğadaki rolünü de gözümüzde büyütme eğilimindeyiz. İnsanların kendi yararına yaptığını düşündüğü pek çok etkinlik –tarımı icat etmek, bazı bitkileri yasa dışı ilan etmek, diğerleri hakkında övgü dolu kitaplar yazmak– doğa açısından sadece tesadüfi olaylardır. Evrim değirmi için arzularımız bir miktar daha öğütülmesi gereken bir tahıldan ibarettir; hava durumundaki değişiklikten

farklı değildir. Dilbilgimiz bize dünyayı etkin öznelere ile edilgen nesnelere bölmeyi öğretebilir; ancak birlikte evrimsel bir ilişkide, her özne aynı zamanda bir nesne ve her nesne de aynı zamanda bir öznedir. İşte bu yüzden tarımı, otların ağaçları fethetmek için insanlara yaptığı bir şey olarak düşünmek de aynı derecede makuldür.

∴

Charles Darwin *Türlerin Kökeni*'ni yazarken, doğal seçimle ilgili sıra dışı fikirlerini dünyaya en iyi şekilde ilan edebilmek için hiç olmadık bir söylem stratejisinde karar kıldı. Kitabına yeni teorisini anlatarak başlayacağına, insanların (ve belki de özellikle İngiliz bahçıvanların) daha kolaylıkla akıllarının yatacağını tahmin ettiği yan bir konuyla giriş yaptı. Darwin *Türlerin Kökeni*'nin ilk bölümünü doğal seçilimin “yapay seçim” denen özel bir durumuna ayırdı. Darwin'in geliştirdiği bu terim, evcilleştirilmiş türlerin dünyaya geliş sürecini tanımlıyordu. Darwin *yapay* kelimesini *sahte* anlamında değil, *insan eliyle yapılmış* anlamında kullanıyordu: İnsan iradesini yansıtan bir şey. Melez bir gülün, bir avokadonun, bir İspanyol cocker'ın ya da bir gösteri güvercininin sahte hiçbir yanı yoktur.

Bunlar Darwin'in açılış bölümünde yer verdiği evcilleştirilmiş türlerden birkaç tanesiydi; her seferinde türün nasıl bir çeşitlilik zenginliği öngördüğünü ve sonra insanların bunlardan gelecek nesillerle geçirilecek özellikleri seçtiğini gösterdi. Evcilleştirmenin özel diyarında, diye açıkladı Darwin, insani arzular (bazen bilinçli, bazen bilinçsizce) kör doğanın başka durumlarda oynadığı rolü oynar; neyin “uygunluk” oluşturduğunu tayin edip böylelikle zamanla yeni yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açar. Evrimsel kurallar da aynıdır (“nesiller yoluyla değişim”). Ancak Darwin, tüm bunların deniz kaplumbağası yerine çay gülünde, Galápagos yerine bahçede daha kolay idrak edileceğini anlamıştı.

Darwin'in *Türlerin Kökeni*'ni yayımlamasından bu yana geçen yıllarda, yapay seçim ile doğal seçilimi birbirinden ayıran keskin

kavramsal çizgi bulandı. Bir zamanlar insanoğlu, iradesini nispeten küçük olan yapay seçim arenasında ortaya koyar (mecazi olarak, bahçe olarak düşündüğüm arena) ve doğa, geri kalan her yerde hükümünü icra ederdi. Ancak bugün bizim varlığımızın kuvveti her yerde hissediliyor. Geçen yüzyılda bahçenin nerede bitip saf doğanın nerede başladığını anlamak çok daha zordu. Evrimsel havayı Darwin'in asla önceden göremeyeceği şekillerde biçimlendiriyoruz; hatta artık bir anlamda hava durumunun kendisi bile insan elinden çıkma – sıcaklıkları ve fırtınaları, bizim eylemlerimizin birer yansıması. Bugün pek çok tür için “uygunluk”, insanoğlunun en ağırlıklı evrimsel güç haline geldiği bir dünyada idare edebilme yeteneği anlamına geliyor. Yapay seçim ise vaktiyle sadece doğal seçilimin hâkim olduğu yere geçtiği için, doğa tarihinin çok daha önemli bir bölümü haline geldi.

O yer, yani bizim genellikle “bakir doğa” dediğimiz yer, etkimizden asla düşündüğümüz kadar yoksun olmadı; John Chapman (namı diğer Johnny Appleseed) ortaya çıkıp elma ağaçları dikmeye başlamadan çok önce Mohawk'lar ile Delaware'ler Ohio'nun bakir doğasında izlerini bırakmıştı. Ancak küresel ısınma, ozon delikleri ve yaşamı genetik düzeyde değiştirmemizi sağlayan teknolojilerin çağında böyle bir yerin –bakir doğanın son kaleleri– hayalini kurmak bile zor. Kısmen kendiliğinden, kısmen de tasarım yoluyla artık doğanın tümü evcilleştirilme sürecinde –uygarlığın (biraz akan) çatısının altına ya giriyor ya da kendini orada buluveriyor. Hatta artık yabanın bile varlığını sürdürmesi uygarlığa bağlı.

Doğanın başarı hikâyeleri bundan böyle muhtemelen pandaninki ya da beyaz leoparınkinden çok, elmaninkine benzeyecek. Eğer pandanın ve beyaz leoparın bir geleceği varsa, bu, insanların arzusu sayesinde olacak; tuhaf, fakat varlıklarını sürdürmeleri artık yapay seçilimin bir biçimine bağlı. Bu bizim Yerküre'nin diğer yaratıklarıyla birlikte elimizde bir harita olmaksızın keşfedeceğimiz türden bir dünya.

Bu kitap işte o dünyada geçiyor; onu, Darwin'in daima genişleyen yapay seçim bahçesinden bir dizi haber olarak düşünebilirsiniz. Ana karakterleri, o dünyanın başarı hikâyelerinden dört tanesi. Bitki

dünyasının köpekleri, kedileri ve atları olan bu evcilleştirilmiş türlerle herkes aşına; gündelik hayatlarımızın kumaşına öylesine derinden örülmüşler ki, artık onları “tür” ya da “doğa”nın bir parçası saymıyoruz. Ama niye böyle? Bunun kısmen kelimenin kabahati olduğundan şüpheleniyorum. “Evcil” kelimesi, bu türlerin uygarlığın çatısı altına geldiğini ya da getirildiğini ima ediyor, ki aslında bu doğru; ancak bu ev-imsi mecaz, bizim gibi onların da bir şekilde doğadan ayrıldıklarını düşündürüyor; sanki doğa, sadece dışarıda olan bir şeymiş gibi.

Bu da insanların büyük resmi göremeyişine bir örnek: Doğa sadece “dışarıda bir yerde” bulunmaz, “içeride, burada” da bulunur; elmada, patateste, bahçede, mutfakta, hatta bir lalenin güzelliğini seyreden ya da yanan bir kenevir çiçeğinin dumanını içine çeken bir insanın beyninde. Şuna bahse girerim ki, doğayı bu tür yerlerde şimdi yabancıda bulduğumuz kolaylıkla bulduğumuzda, dünyadaki yerimizi, onun karmaşıklığı ve iki anlamlılığını bütünlüğünde kavrama açısından hatırı sayılır bir mesafe kaydetmiş oluruz.

Elma, lale, kenevir ve patatesi seçmemin ardında mantıklı olduğunu düşündüğüm birkaç neden yatıyor. Bu nedenlerden biri, evcil bitkilerin dört önemli sınıfını temsil ediyor oluşları (bir meyve, bir çiçek, ilaç yapımında kullanılan bir bitki ve bir temel besin). Üstelik bu dört bitkiyi, şu ya da bu vakitte kendi bahçemde yetiştirmiş olmamdan dolayı da onlarla hayli samimi sayılırım. Ancak tüm bitkiler arasından özellikle bu dördünü seçmemin gerçek nedeni bundan daha basit: Anlatılacak harika hikâyeleri var.

Aşağıdaki bölümlerden her biri ya bahçemde başlayan, ya oraya uğrayan ya da orada biten bir yolculuk şeklini alıyor; fakat yol boyunca gerek mekân gerekse tarihi süreç açısından çok daha uzaklara gitme cesaretini gösteriyor: Kısa, sapkın bir an için lalenin altından daha değerli olduğu on yedinci yüzyıl Amsterdam’ına; genetik mühendislerin patatesi yeniden icat ettikleri St. Louis’teki bir şirket kampüsüne; ve bir kez daha bir başka, daha çirkince bir çiçeğin kendini yeniden altından değerli hale getirdiği Amsterdam’a. Idaho’daki patates çiftliklerine de seyahat ediyorum; türümün sarhoş edici bitkilere

olan tutkusunu tarih boyunca ve çağdaş nörobilime varana dek izliyorum. Ve Ohio'nun merkezinde, gerçek Johnny Appleseed'i arayarak bir kanoda nehir aşağı kürek çekiyorum. Bu dört türle olan ilişkimizi tüm karmaşıklığıyla tanımlayabilmek için onlara sırasıyla farklı merceklerden bakıyorum: toplumsal tarih, doğa tarihi, bilim, gazetecilik, biyografi, mitoloji, felsefe ve anılar.

Öyleyse bunlar İnsan ile Doğa üzerine hikâyeler. O tuhaf, her şeyi açıklayan deyimi ödünç alacak olursak, "doğayla ilişki" miz dediğimiz şeye anlam verebilmek için ezelden beri kendimize benzer hikâyeler anlatıyoruz. (Başka hangi türün doğayla bir "ilişkisi" olduğundan söz edilebilir?) Uzun bir zamandır bu hikâyelerdeki İnsan, Doğa'ya bir hayranlık, esrar ya da utanç körfezinin öteki kıyısından bakmıştır. Zamanla olduğu üzere, bu anlatıların tabiatı değişirken bile körfez yerli yerinde kalıyor. Eski kahramanlık hikâyesi var, İnsan'ın Doğa ile savaştığı; romantik versiyon var, İnsan'ın Doğa ile ruhen birleştiği (genellikle içler acısı yanlışlığın da yardımıyla); ve daha yakın zamanda ortaya çıkan, Doğa'nın İnsan'a ihlallerinin faturasını çoğu kez felaket sikkesiyle çıkardığı çevresel ahlak hikâyesi var; üç farklı anlatı (en azından), ancak hepsi de yanlış olduğunu bildiğimiz halde bir türlü kurtulmayı başaramadığımız şu savı paylaşıyor: İnsanoğlu olarak bir şekilde doğanın ya dışında ya da uzağında duruyoruz.

Bu kitap, İnsan ve Doğa hakkında farklı türde bir hikâye anlatıyor; bizi Yerküre'de yaşam denilen bu karşılıklı büyük ağın içine geri yerleştirmeyi amaçlayan bir hikâye bu. Umuyorum ki kitabın kapağını kapattığınızda dışarıdaki (ve içerideki) şeyler gözünüze biraz daha farklı görünecek; yolun karşısında bir elma ağacı gördüğünüzde ya da masanın üzerinde duran bir laleye baktığınızda o denli yabancı, o kadar Öteki görünmeyecek. Bu bitkileri, daha farklı bir bakışla, bizimle candan ve karşılıklı bir ilişki içindeki istekli ortaklar olarak algılamak, kendimize de biraz farklı bakmak anlamına geliyor: Diğer türlerin tasarımları ve arzularının nesnesi olarak, Darwin'in bahçesindeki daha yeni arılardan biri olarak – hünerli, bazen pervasız ve dikkate değer ölçüde kendini bilmeyen... Bu kitabı, o arının aynası olarak düşünün.